

Atvirosios prieigos prie mokslinės informacijos ir tyrimų darbo grupės prie Lietuvos nacionalinės UNESCO komisijos

Kreipimasis į Lietuvos mokslo ir studijų institucijas dėl Atvirosios prieigos prie mokslinės informacijos

Žinių kūrimo proceso metu gaunami nauji tyrimo rezultatai, duomenys, kurie pateikiami publikacijose, pvz., žurnalų straipsniuose, monografijose, konferencijų pranešimuose ir kt. Naujų žinių sklaida yra nuolatinė ir reikšminga tiek fundamentinio mokslo raidai, tiek žinių taikymui praktikoje.

Daugelis mokslinių tyrimų yra finansuojami valstybės lėšomis, todėl visiškai suprantamas finansuojančių institucijų, akademinės bendruomenės ir visos visuomenės pageidavimas turėti laisvą prieigą prie mokslinių tyrimų duomenų ir publikacijų. Šis noras kyla dėl įvairių priežasčių – sukurtos žinios skatina naujus tyrimus, nuomonių ir duomenų analizės įvairovę, leidžia kurti naujus duomenynus jungiant keletą tyrimų duomenis, padidina investicijų į mokslinius tyrimus grąžą, įgalina ugdyti naujus mokslininkus, leidžia į mokslą įtraukti visuomenę, priimti mokslo žiniomis ir duomenimis paremtus politinius sprendimus ir kt.

Siekdami įveikti komercinių leidėjų sukurtus mokslinės informacijos sklaidos barjerus, daugelio šalių ir sričių mokslininkai pradėjo siekti atvirosios prieigos (toliau – AP). AP užtikrina nemokamą ir kitaip nevaržomą interneto prieigą prie mokslinių tyrimų produkcijos (mokslinių straipsnių, tyrimų duomenų, konferencijų pranešimų ir kitos publikuotos bei nepublikuotos medžiagos), kurią kiekvienas vartotojas gali laisvai skaityti, kopijuoti, spausdinti nedidelį skaičių kopijų, įsirašyti į savo kompiuterines laikmenas, platinti, atlikti paiešką ar pateikti nuorodas į viso teksto straipsnius, nepažeisdamas autorių teisių. Tai plataus masto prieigos prie mokslinės informacijos sąjūdis, kuriuo siekiama naudoti vartotojui (nemokama prieiga prie mokslinių tyrimų rezultatų internete), autoriui (išsaugo autorių teises), įstaigai (taupomos bibliotekų lėšos ištekliams įsigyti). AP publikacijos vartotojus pasiekia per AP žurnalus ir (arba) talpyklas.

Svarbu ir tai, kad AP nėra recenzavimo proceso vengimas arba antrarūšės produkcijos skelbimas. Mokslinės leidybos procesams keliami reikalavimai išlieka tie patys, skiriasi tik tai, kas sumoka už mokslinių darbų paskelbimą viešai.

AP principai yra paskelbti trijuose pagrindiniuose dokumentuose: Budapešto deklaracijoje¹ (2002), Betesdos atvirosios prieigos leidybos pareiškime² (2003) ir Berlyno deklaracijoje³ (2003).

AP nauda:

- skatina dalinimąsi informacija, tarptautinį ir tarpdisciplininį bendradarbiavimą, inovacijų plėtrą, o tai yra mokslo progreso variklis;
- išsauga mokslinių tyrimų efektyvumas, nes informacija lengviau pasiekama, greitėja naujų idėjų ar atradimų sklaida;
- užtikrina mažiau turtingų šalių gyventojams prieigą prie mokslo žinių ir informacijos bei jų naudojimą, kitu atveju tai būtų jiems nepasiekama;
- didina atvirojoje prieigoje savo darbus skelbiančio mokslininko prestižą, jo darbai, mokslinių tyrimų rezultatai tampa labiau žinomi ir matomi mokslo pasaulyje;

¹<http://www.budapestopenaccessinitiative.org/read>

²<http://legacy.earlham.edu/~peters/fos/bethesda.htm>

³<http://www.aprendelo.com/rec/berlin-declaration-open-access-knowledge-sciences-and-humanities.html>

- didina AP remiančio universiteto prestižą – mokslinių tyrimų rezultatai tampa labiau matomi, dažniau cituojami, gerinamas investicijų į mokslą matomumas ir graža, dalijamasi informacija;
- didina AP besinaudojančio leidėjo prestižą – jo publikacijos labiau matomos ir naudojamos;
- didina mandatą AP suteikusias šalies prestižą, nes jos mokslo rezultatų sklaida ir panauda skatina tarptautinį bendradarbiavimą, didina bendrų projektų ir tyrimų galimybes;
- padeda išvengti veiklų dubliavimo, leidžia pakartotinai panaudoti tuos pačius mokslinių tyrimų duomenis;
- gali padėti užtikrinti mokslinių tyrimų kokybę ir akademinę etiką, kadangi atviras mokslinių tyrimų rezultatų skelbimas padeda atskleisti mokslo darbų plagijavimo ir falsifikavimo atvejus;
- suteikia nemokamą ir kitaip nevaržomą prieigą prie mokesčių mokėtojų lėšomis finansuojamų mokslinių tyrimų rezultatų. Akademinei bendruomenei ir visai visuomenei pateikiami lengvai ir greitai pasiekiami mokslinių duomenų šaltiniai. Mokslininkui, jo institucijai ir visuomenei nereikia dar kartą mokėti už prieigą prie tyrimų.

Įgyvendinant AP strategijas, susiduriama ir su sunkumais, kurie kyla sprendžiant autorių teisių ir duomenų apsaugos problemas. Daugelis žurnalų, kuriuose mokslininkai skelbia savo tyrimus, priklauso didelėms leidykloms, kurios kontroliuoja prieigą prie mokslinės informacijos. Straipsnių autoriai, publikuodami straipsnius, pasirašo sutartis su leidėjais, atsakydami turtinių autorių teisių. Taip prestižinių prenumeruojamų žurnalų leidėjai tarsi privatizuoja valstybės investicijas į mokslą.

Kita problema yra susijusi su mokslininkų motyvacija publikuoti AP žurnaluose. Mokslą finansuojančios institucijos nelygiaverčiai vertina ir skatina publikacijas AP, lyginant su tradiciniu būdu išleidžiamomis publikacijomis. Tačiau situacija keičiasi ir to pasiekti galima tik mokslininkų, norinčių pateikti aukštos kokybės mokslinių tyrimų rezultatus AP žurnaluose, iniciatyva. Kuo daugiau tokių bus, tuo AP žurnalai bus labiau vertinami kaip patikimi ir prestižiniai.

AP šalininkų gausėja ir jie turi nemažą švietimo ir mokslo politiką formuojančių institucijų palaikymą. Šias iniciatyvas palaiko ir skatina Europos mokslinių tyrimų taryba, Europos Komisija⁴, Europos universitetų asociacija⁵, UNESCO⁶, SPARC ir kitos organizacijos, aukštai reitinguojami universitetai ir mokslinių tyrimų institucijos. Mokslinius tyrimus finansuojančių ir juos vykdančių institucijų AP nuostatos yra paskelbtos registre ROARMAP <http://roarmap.eprints.org/>. Didelė dalis mokslo leidyklų suteikia teisę mokslo publikacijas saugoti ir skelbti institucinėse talpyklose. Ši informacija skelbiama SHERPA/RoMEO⁷ svetainėje.

Lietuvos Respublikos mokslo ir studijų įstatyme (2009) numatyta prievolė viešai skelbti mokslo rezultatus iš dalies įgyvendinama Lietuvos mokslo tarybos. Kelios asociacijos – Lietuvos mokslinių bibliotekų asociacija (LMBA)⁸ ir Lietuvos akademinė bibliotekų informacinė infrastruktūra mokslui ir studijoms palaikymo ir plėtros konsorciumas (LABIIMSPPK)⁹ – rūpinasi AP diegimu.

⁴<http://ec.europa.eu/research/science-society/index.cfm?fuseaction=public.topic&id=1294&lang=1>

⁵Europos universitetų asociacijos atviros prieigos rekomendacijos

http://www.eua.be/fileadmin/user_upload/files/Policy_Positions/Recommendations_Open_Access_adopted_by_the_EUA_Council_on_26th_of_March_2008_final.pdf

⁶<http://www.unesco.org/new/en/communication-and-information/access-to-knowledge/open-access-to-scientific-information/>

⁷<http://www.sherpa.ac.uk/romeo/>

⁸<http://www.lmba.lt/>

⁹<http://www.labt.lt/Konsorciumas/>

Jau veikia ir yra toliau kuriama nacionalinė talpykla – Lietuvos akademinė elektroninė biblioteka (eLABa)¹⁰, kurios sudėtinė dalis yra Elektroninių tezių ir disertacijų informacinė sistema (ETD)¹¹. Kuriami tarpinstituciniai ir nacionaliniai mokslo publikacijų ir mokslo duomenų archyvai (visatekstė duomenų bazė „Lituanistika“¹², Lietuvos humanitarinių ir socialinių mokslų duomenų archyvas (LIDA)¹³, Kristalografinė duomenų bazė (COD)¹⁴, Nacionalinis mokslo tyrimų duomenų archyvas (MIDAS), sukurtos institucinės mokslo ir studijų informacijos talpyklos (VDU¹⁵, VGTU¹⁶, ASU¹⁷, Kauno kolegija¹⁸). Mokslo ir studijų institucijose pastebimi bandymai formuoti AP politiką, ruošiamos AP prie universiteto mokslo darbų ir mokslinių tyrimų rezultatų nuostatos, rekomendacijos dėstytojams, organizuojami seminarai mokslo bendruomenei, kviečiami AP bei su šia veikla susiję specialistai ir ekspertai, skleidžiama informacija bendruomenei apie AP bei jos naudą. Šios veiklos nėra sistemingos, todėl nesulaukia didesnio akademinės bendruomenės palaikymo.

Lietuvos institucijos dalyvauja tarptautiniuose AP projektuose ir iniciatyvose: 7BP projektuose OpenAIRE, OpenAIREplus¹⁹, kurių iniciatyva Kauno technologijos universitete įkurta ir veikia Atvirosios prieigos pagalbos tarnyba. Lietuvos akademinėje elektroninėje bibliotekoje eLABa sukaupti duomenys patenka į tarptautines jungtines talpyklas DART-Europe²⁰, DRIVER²¹, NDLTD²² ir kt.

Nacionaliniu mastu vykdyti EIFL²³ remti projektai paskatino AP Lietuvoje²⁴ ir AP žurnalų sistemos diegimą Lietuvos mokslo leidiniuose²⁵. To rezultatas – daugelis Lietuvos žurnalų leidybai naudoja atvirųjų žurnalų sistemą, per 30 tokių žurnalų užregistruota DOAJ²⁶ kataloge. Lietuvoje organizuojami AP renginiai, kasmet spalio pabaigoje minima Pasaulinė atvirosios prieigos savaitė, su AP siekiama supažindinti kuo daugiau mokslininkų, ypač jaunųjų. Lietuvos atstovai dalyvauja Europos Sąjungos naujos mokslo politikos formavimo institucijos Mokslo Europa (ScienceEurope) darbo grupių veikloje, kur kuriama bendroji prieigos prie publikacijų ir duomenų politika. Jaunieji mokslininkai dalyvauja tarptautinės studentų koalicijos *Teisė į mokslą (Right to Research Coalition)*²⁷, skatinančios atvirojo mokslo iniciatyvas, renginiuose.

Mokslo ir studijų institucijoms rekomenduojame inicijuoti ir plėsti tokias AP veiklas:

- Parengti AP nuostatas dėl institucijos mokslo darbų publikavimo AP žurnaluose ir/ar įkėlimo į institucinę AP talpyklą. Jas užregistruoti ROARMAP <http://roarmap.eprints.org/>

¹⁰ <http://www.elaba.lt/>

¹¹ <http://etd.library.lt>

¹² <http://lituanistika.library.lt>

¹³ <http://www.lidata.eu/>

¹⁴ <http://www.crystallography.net/>

¹⁵ <http://erepository.vdu.lt/>

¹⁶ <http://dspace.vgtu.lt/>

¹⁷ <http://dspace.lzuu.lt/>

¹⁸ <https://dspace.kauko.lt/>

¹⁹ <http://www.openaire.eu>

²⁰ <http://www.dart-europe.eu>

²¹ <http://www.driver-repository.eu/>

²² <http://www.ndltd.org/find>

²³ <http://www.eifl.net/>

²⁴ <http://www.eifl.net/system/files/201202/oa-case-study-lithuania-oadvocacy-final.pdf>

²⁵ <http://www.eifl.net/system/files/201202/oa-case-study-lithuania-oa-ojspublishing-final.pdf>

²⁶ <http://www.doaj.org/>

²⁷ <http://www.righttoresearch.org/>

- Sukurti infrastruktūrą mokslo rezultatams kaupti, saugoti ir skleisti institucinėje talpykloje. Tam rekomenduojama naudoti jau sukurtą ir šiuo metu tobulinamą nacionalinę talpyklą – Lietuvos akademinę elektroninę biblioteką (eLABa). Jos struktūroje gali būti išskirtas atskiras konkrečios institucijos segmentas.
 - Skatinti ir įpareigoti mokslininkus ir kitus tyrėjus tyrimo rezultatus publikuoti AP žurnaluose arba, publikavus komercinių leidėjų žurnaluose, straipsnius įkelti į institucinę talpyklą iškart gavus patvirtinimą, kad priimta spausdinti, o visuomenei atverti po 6–12 mėn. priklausomai nuo mokslo srities. Prieigos prie mokslo publikacijų sąlygas suderinti su leidėjų reikalavimais, paskelbtais SHERPA/RoMEO svetainėje <http://www.sherpa.ac.uk/romeo/>
-